

Boulouki Review²²

Περιοδεύον Εργαστήριο για τις Παραδοσιακές Τεχνικές Δόμησης
[Απολογισμός 2022]

Απολογισμός
2021

‘Μπουλούκι’ Περιοδεύον Εργαστήριο για τις Παραδοσιακές Τεχνικές Δόμησης

Νικηταρά 5-7 Αθήνα, 106 78,
info@boulouki.org, +30 211 1828348

ΣΥΜΠΟΣΙΟ & ΔΡΩΜΕΝΑ
'Κάτω από το Τοπίο'

ΣΥΜΠΟΣΙΟ & ΔΡΩΜΕΝΑ 'Κάτω από το Τοπίο'

I. Διεθνές Συμπόσιο - τριήμερο εργαστήριο για το τοπίο

II. Διμερής ερευνητική και εικαστική έκθεση

> Μέρος A_ *Knowing from Below* : Έρευνα και Πρακτική «Κάτω από το Τοπίο», Σαντορίνη

> Μέρος B_ *In/Ex Situ* : Σύγχρονη Γλυπτική και Ζωγραφική, Θηρασιά

τόπος: Θήρα και Θηρασιά, Δήμος Θήρας

ημερομηνίες:

Συμπόσιο: 26 Ιουνίου - 29 Ιουνίου 2022

Έκθεση: 26 Ιουνίου - 30 Οκτωβρίου 2022

διοργάνωση: Μπουλούκι

αιγίδα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

υποστήριξη: Ίδρυμα JM Karlan Fund, Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Headley Trust, ΑΜΚΕ ΑΙΓΕΑΣ, ΕΥΔΑΠ, Cyclades Preservation Fund, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ), συμμετοχική χρηματοδότηση (crowdfunding), Blue Star Ferries, τοπικές επιχειρήσεις.

συνεργαζόμενοι φορείς: Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ),

συντονισμός: Κωστούλας Παναγιώτης, αρχ. μηχανικός, Σκλαβούνος Ίωνας, αρχ. μηχανικός

συνεργάτες: Κουτσοδάκη Ερατώ, αρχ. μηχανικός - μουσειολόγος, Μπίζα Άννα, αρχ. μηχανικός, Λουκίδης Λουκάς, διδάσκων ΑΣΚΤ, Ζαχαράκη Άννα, αρχ. Μηχανικός,, Θεοδόση Μαρία, αρχ. μηχανικός, Μεντεσίδου Ελένη, πολιτιστική διαχειρίστρια, Μουδόπουλος – Αθανασίου Φαίδωνας, Δρ αρχαιολόγος, Κουτρόπουλος Γρηγόρης, αρχ. μηχανικός, Ντούτση Ιωάννα, χημικός μηχανικός, Χασιώτη Μαρία, αρχ. Μηχανικός-θεωρητικός τέχνης, Στυλιανίδου Γιούλη, αρχ.μηχανικός-εικαστικός, Δανέση Ντίνα, αρχ. μηχανικός, Κωνσταντίνου Γιώργος, εικονογράφος, Μελά Μαριλένα, αρχ. μηχανικός, Μαγουλιώτης Νίκος, αρχ. μηχανικός.

κεντρικοί ομιλητές, επιστημονικοί συνεργάτες συμποσίου: Karsten Harries, ομότιμος καθηγητής φιλοσοφίας στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Πανεπιστημίου Yale, Teresa Galí-Izard, καθηγήτρια στο ΕΤΗ της Ζυρίχης, Kenneth Olwig, ομότιμος καθηγητής Σχεδιασμού Τοπίου στο Σουηδικό Πανεπιστήμιο Γεωργικών Επιστημών,

Περίηγηση στον εγκαταλελειμμένο οικισμό της Αγριλιάς στη Θηρασιά κατά τη διάρκεια του Συμποσίου 'Κάτω από το Τοπίο'. Γιώργος Κυβερνήτης

Jane Mah Hutton, διδάσκουσα στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Πανεπιστημίου του Waterloo, Tim Ingold, ομότιμος καθηγητής κοινωνικής ανθρωπολογίας University of Aberdeen. Γιώργος Κυβερνήτης, Έλια Καλογιάννη σκηνοθέτες-φωτογράφοι.

προσκεκλημένοι ακαδημαϊκοί, επιστημονικοί συνεργάτες συμποσίου: Lara Schrijver, καθηγήτρια University of Antwerp, Monika Platzer, Επιμελήτρια Αρχείου & Συλλογής Κέντρο Αρχιτεκτονικής της Βιέννης, Karen Fog Olwig, ομότιμη καθηγήτρια στο Τμήμα Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης, Βασίλης Γκανιάτσας, καθηγητής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π, Κλαίρη Παλυβού, ομότιμη Καθηγήτρια Ιστορίας Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ, Θεανώ Σ. Τερκενλή, Καθηγήτρια στο τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου

συμμετέχοντες συμποσίου: 16 PhD/postdoc ερευνητές/τριες

συνεργαζόμενοι φορείς για την έκθεση: Ακαδημία Αθηνών, Architekturzentrum Wien - AzW, BC Architects, Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη, Ιστορικό Αρχείο ΕΥΔΑΠ, DISSCO (Dissemination Science Communication), Εθνικό Ιστορικό Μουσείο - ΕΙΜ, Εθνικό Κέντρο Κινηματογράφου - ΕΚΚ, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο - ΕΜΠ, ΕΥΔΑΠ, Ελληνική Αρχή Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών - ΕΑΓΜΕ, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας - ΤΕΕ, Santorini Archive Project - SAP, Συλλέκτες από τη Σαντορίνη

συμμετέχοντες καλλιτέχνες: Χριστόφορος Ασιμής, Ελένη Κολαΐτου, Γρηγόρης Κουσκουρής, Λουκάς Λουκίδης, Πούλη Στυλιανίδου, Νίκος Τρανός, Νίκη Αθανασοπούλου, Ελεάννα Δεμερτζή, Ναυσικά Κεκέ, Ορφέας Μάκαρης, Σίσσυ Παναγοπούλου, Αλίκη Παπαδημητρίου, Νίκος Πυρομάλης, Βασίλης Σπυρόπουλος, Σωσάννα Χατζίκου

Συνεδρία του υπαίθριου εργαστηρίου νέων ερευνητών/τριών στην αυλή του σχολείου της Θηρασίας. Γιώργος Κυβερνήτης

ΣΥΜΠΟΣΙΟ

Το Συμπόσιο Κάτω από το Τοπίο, πραγματοποιήθηκε στα νησιά της Θήρας και της Θηρασίας από τις 26 Ιουνίου έως τις 29 Ιουνίου 2022. Το Συμπόσιο αποτέλεσε το τρίτο μέρος μιας σειράς εκδηλώσεων που διοργάνωσε το Μπουλούκι στη Θηρασία και τη Θήρα. Μετά από δύο Εργαστήρια έρευνας πεδίου και συμμετοχικής αποκατάστασης, το Συμπόσιο λειτούργησε ως θεωρητικό αντιστάθμισμα και τροφοδότησε την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε διαφορετικά πεδία γνώσης γύρω από τη μελέτη των τοπίων. Περιελάμβανε κεντρικές ομιλίες από διακεκριμένους στοχαστές και ένα τριήμερο εργαστήριο για νέους ερευνητές.

Εννοιολογικό πλαίσιο

Το Συμπόσιο Κάτω από το Τοπίο είχε ως στόχο μια κριτική επαναξιολόγηση του ίδιου του όρου και της έννοιας του 'τοπίου', καθώς επίσης και της δυναμικής του αξίας ως τόπου συνάντησης για στρατηγικές συνεργασίες. Πράγματι, τα τοπία παρέχουν ένα κοινό έδαφος για την αντιμετώπιση των πολύπλοκων κοινωνικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων του 21ου αιώνα.

Στο πλαίσιο αυτό, ο τόπος διεξαγωγής του Συμποσίου είναι καθοριστικός: οι θεωρητικές διερευνήσεις συνδιαλέγονται με τα πολιτισμικά τοπία της Θήρας και της Θηρασίας. **Η εμφανής αντίθεση μεταξύ του υπεραναπτυγμένου τοπίου της πρώτης και του σχεδόν εγκαταλελειμμένου τοπίου της δεύτερης, αποδίδει ένα γόνιμο εννοιολογικό χώρο για να στοχαστούμε πάνω στο μέλλον των τοπίων στα οποία – και με τα οποία – ζούμε.**

Το Συμπόσιο 'Κάτω από το Τοπίο' καλωσόρισε προτάσεις που εστιάζουν στη μελέτη συγκεκριμένων τοπίων και των αναπαραστάσεών τους (σύγχρονων και ιστορικών) και αναδεικνύουν κρίσιμα ζητήματα σε όλο το φάσμα των επιστημών, των κοινωνικών αγώνων και της ευρύτερης πολιτισμικής παραγωγής. Φώτισε από διαφορετικές πλευρές την ολιστική φύση του τοπίου, ως μια κρίσιμη έννοια για τη συνάντηση διαφορετικών πεδίων και μορφών γνώσης.

Ανοιχτές Διαλέξεις

Το Συμπόσιο 'Κάτω από το Τοπίο' άνοιξε την Κυριακή 26/06 με μία ημέρα ανοιχτών διαλέξεων στον εξωτερικό χώρο του Βιομηχανικού Μουσείου Τομάτας, Δ. Νομικός, στη Βλυχάδα της Σαντορίνης. Περιελάμβανε τέσσερις κεντρικές ομιλίες από ερευνητές που προέρχονται από τους τομείς της φιλοσοφίας, της πολιτισμικής γεωγραφίας, της αρχιτεκτονικής τοπίου και των περιβαντολλογικών ανθρωπιστικών επιστημών.

Συνεδρία του υπαίθριου εργαστηρίου νέων ερευνητών/τριών στην αυλή του σχολείου της Θηρασίας. Φωτ. Γιώργος Κυβερνήτης

Μετά από εισαγωγικές παρουσιάσεις της επιστημονικής επιτροπής και της Monica Platzer, επιμελήτριας στο Κέντρο Αρχιτεκτονικής Βιέννης, διεξήχθη η πρωινή συνεδρία με δύο κεντρικές ομιλίες και συντονίστρια την Κλαίρη Παλυβού και η απογευματινή συνεδρία, με συντονιστή τον Βασίλη Γκανιάτσα. Το έργο αυτών των αναγνωρισμένων ερευνητών περιλαμβάνεται στο διεθνές state of the art γύρω από την αρχιτεκτονική και το τοπίο.

- Η **Jane Mah Hutton**, καθηγήτρια αρχιτεκτονικής τοπίου στο Πανεπιστήμιο του Waterloo στον Καναδά, μίλησε για τις ιστορικές μεταφορές υλικών και εργασιακών πρακτικών που καθόρισαν τη μορφή των σημερινών πόλεων και τοπίων.

- Η **Teresa Gali-Izard**, καθηγήτρια αρχιτεκτονικής τοπίου στο ETH της Ζυρίχης, παρουσίασε τις ιδέες της για έναν σχεδιασμό τοπίου που λαμβάνει υπόψη όλες τις μορφές ζωής.

- Ο **Kenneth Olwig**, ομότιμος καθηγητής στο Swedish University of Agricultural Sciences, μίλησε για τις διαφορετικές γενεαλογίες της έννοιας του τοπίου και την πολιτική τους διάσταση.

- Ο **Karsten Harries**, ομότιμος καθηγητής φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο Yale, έκλεισε την ομιλία του προτρέποντας η ομορφιά των τοπίων να διδάξει πρακτικές φροντίδες προς τη γη, το μόνο μας σπίτι.

Η πρώτη ημέρα ολοκληρώθηκε με μία από θαλάσσης ξενάγηση στην καλντέρα της Σαντορίνης από τον Δρ. Γεωλόγο, ΕΑΓΜΕ Γιώργο Βουγιουκαλάκη, για την μεταφορά των συμμετεχόντων στη Θηρασιά.

Ένα υπαίθριο εργαστήριο νέων ερευνητών/τριών

Τις επόμενες τρεις ημέρες (27, 28 Ιουνίου και 29 Ιουνίου) το Συμπόσιο μεταφέρθηκε στο νησί της Θηρασίας – μόλις λίγα θαλάσσια μίλια από τη Σαντορίνη – λαμβάνοντας τη μορφή ενός περιπλανώμενου, υπαίθριου εργαστηρίου που εστιάζει στις μελέτες των νέων ερευνητών και ερευνητριών που επιλέχθηκαν (βάσει της περίληψης που κατέθεσαν). Οι μελέτες παρουσιάστηκαν σε τέσσερις θεματικές συνεδρίες, με κάθε συνεδρία να λαμβάνει χώρα σε διαφορετική τοποθεσία της Θηρασίας (εστιάζοντας σε διαφορετικές πτυχές του φυσικού και ανθρωπογενούς τοπίου) και να συντονίζεται από έναν από τους κεντρικούς ομιλητές και έναν ακόμη προσκεκλημένο σχολιαστή. Οι ερευνητικές δουλειές είχαν ποικίλο ύψος και θεματολογία, ενώ η τοπιακή έρευνα

αποτέλεσε κοινό πεδίο πειραματισμού τους. Οι συζητήσεις άγγιξαν κινεζικούς χαρακτήρες, πίνακες του 19ου αιώνα, πολυφωνικά τραγούδια, παγετώνες, σολωμούς, σεισμούς, αλλά και ευρύτερα θέματα περιφερειοποίησης, τοπικής ταυτότητας, «σιωπηρής» γνώσης, και συμπεριληπτικότητας.

Οι τοποθεσίες του εργαστηρίου ενθάρρυναν τη δημιουργική σκέψη γύρω από το θέμα του τοπίου: Οι συνεδρίες έλαβαν χώρα στην αυλή του δημοτικού σχολείου της Θηρασίας και στον παραλιακό οικισμό του Κόρφου.

Στρογγυλές τράπεζες

Το απόγευμα της δεύτερης μέρας του Συμποσίου 'Κάτω από το Τοπίο', στις 27 Ιουνίου, η ομάδα των συμμετεχόντων πήρε το μονοπάτι για τον -πλέον σχεδόν ακατοίκητο- οικισμό της Αγριλιάς, με τις χαρακτηριστικές υπόσκαφες κατασκευές.

Εκεί διεξήχθησαν δύο συζητήσεις στρογγυλής τράπεζας, με σκοπό την αγκύρωση των θεωρητικών προβληματισμών του συμποσίου στα πρακτικά ζητήματα του τόπου και του ελληνικού κτίζειν.

- Η πρώτη συζήτηση, με συντονιστή τον αρχαιολόγο δρ. Φαίδωνα Μουδόπουλο-Αθανασίου και τίτλο «Material Knowledge and Building Culture in Practice» είχε ως καλεσμένους ομιλητές τους Κλαίρη Παλυβού, ομότιμη καθηγήτρια ιστορίας της αρχιτεκτονικής στο ΑΠΘ, Μαρία Δαλκαφούκη, CEO του Οίκου Δαλκαφούκη, Γιώργο Βουγιουκαλάκη, Δρ. γεωλόγος, Ελληνική Αρχή Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, και Jane Mah Hutton, καθηγήτρια αρχιτεκτονικής τοπίου στο πανεπιστήμιο του Waterloo στον Καναδά.

Η συζήτηση εξερεύνησε τις συνέπειες της μειούμενης χρήσης τοπικών υλικών και εργασιακών πρακτικών στο ελληνικό πλαίσιο, και τις δυνατότητες επανεισαγωγής τους στη σύγχρονη οικοδομική πραγματικότητα.

Η δεύτερη συζήτηση, με συντονίστρια την αρχιτέκτονα Μαριλένα Μελά, εξερεύνησε το θέμα «Spatial Strategies for the Use-Value of Heritage Landscapes», με τους Λευτέρη Ζώρζο, εκπρόσωπο της τοπικής ΕΛΜΕΤ και ιδρυτή του Santorini Archive Project, Κωνσταντίνο Παπασπυρόπουλο, γεωλόγο στο υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Nectar Efkarpidi, διευθυντή του Molonglo Group, και Θεανώ Σ. Τερκενλή, καθηγήτρια στο τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Η συζήτηση, αφορμώμενη από την υπερ-ανάπτυξη και οικοδομική εξάπλωση σε πολλά ελληνικά νησιά, αναζήτησε εναλλακτικές πρακτικές χρήσεις των ελληνικών πολιτιστικών τοπίων.

Στρογγυλή τράπεζα στην αυλή της εκκλησίας της Αγριλιάς στη Θηρασιά.
Φωτ. Γιώργος Κυβερνήτης

Καταληκτική διάλεξη

Η λήξη του Συμποσίου 'Κάτω από το Τοπίο' έλαβε χώρα στη Σαντορίνη, στον εξωτερικό χώρο του Βιομηχανικού Μουσείου Τομάτας στη Βλυχάδα, και ήταν ανοιχτή στο κοινό. ο Μπουλούκι είχε τη χαρά και την τιμή να καλωσορίσει τον Tim Ingold, Ομότιμο Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Aberdeen, και μία από τις σημαντικότερες φωνές στη σύγχρονη ανθρωπολογική σκέψη.

Ο Tim Ingold παρακολούθησε ολόκληρο το Συμπόσιο, και έδωσε την τελική κεντρική διάλεξη σαν απάντηση στις συζητήσεις των προηγούμενων ημερών. Το κοινό είχε την σπάνια ευκαιρία να ακούσει και να συζητήσει τις ιδέες του Ingold για το τοπίο σαν ένα χώρο συνεχούς ανανέωσης· για τις ιστορίες σαν μετάδοση γνώσης μεταξύ γενεών· για την παράδοση σαν μία «συνέχιση της διαδικασίας της ζωής».

Η βραδιά συνεχίστηκε με την προβολή των εικονογραφήσεων του graphic harvester Γιώργου Κωνσταντίνου, ο οποίος παρακολούθησε και αποτύπωσε και τις τέσσερις μέρες του συμποσίου, με την ιδιαίτερη αυτή τεχνική.

Όλες οι διαλέξεις των προσκεκλημένων ομιλητών είναι διαθέσιμες στο κοινό, μέσα από την [ιστοσελίδα του έργου](#).

Στιγμιότυπο από την καταληκτική διάλεξη του Tim Ingold στη λήξη του Συμποσίου.
Φωτ. Γιώργος Κυβερνήτης

ΕΚΘΕΣΗ

Η έκθεση αναπτύχθηκε σε δύο σκέλη, ένα στην Σαντορίνη και ένα στην Θηρασιά. Η επιμελητική ομάδα, επέλεξε να ακολουθήσει δύο συμπληρωματικές εκθεσιακές λογικές, που αντιστοιχούν στα δύο γειτονικά νησιά, χωρικά και χρονικά ανεξάρτητα, όπου τα δύο εκθεσιακά μέρη παραπέμπουν το ένα στο άλλο προσκαλώντας τον επισκέπτη να ταξιδέψει και να ακολουθήσει τους μεταξύ τους διαλόγους.

Τη Κυριακή 26 Ιουνίου 2022, παράλληλα με τις ανοιχτές διαλέξεις του Συμποσίου, πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της έκθεσης "Knowing from Below" στις δύο κεντρικές αίθουσες του Βιομηχανικού Μουσείου Τομάτας.

Αντίστοιχα, τη Δευτέρα 27 Ιουνίου 2022 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της δεύτερης εκθεσιακής ενότητας με τίτλο "In/Ex Situ" στον εσωτερικό και στον υπαίθριο χώρο του τυπικού υπόσκαφου κτίσματος του οικισμού της Αγριλιάς, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον φωτισμό και στη χωροθέτηση σε άμεσο «διάλογο» με το αποκατεστημένο τμήμα του κεντρικού της λιθόστρωτου μονοπατιού (έργο του συμμετοχικού εργαστηρίου που είχε λάβει χώρα σε προηγούμενη φάση του project Under the Landscape).

Η έκθεση παρέμεινε ανοιχτή για το κοινό έως 30 Οκτωβρίου 2022 μετά από τρεις παρατάσεις με την ευγενική παραχώρηση του χώρου. Η έκθεση λειτουργούσε καθημερινά με ελεύθερη είσοδο για όλους/ες.

Συνολικά, περίπου 3,000 άτομα επισκέφτηκαν την εκθεσιακή ενότητα της Σαντορίνης και 1,000 άτομα επισκέφθηκαν την έκθεση στη Θηρασιά.

Εκθεσιακή ενότητα Knowing from below

Το πρώτο σκέλος της έκθεσης στη Σαντορίνη, με τίτλο «Μαθαίνοντας από τα κάτω», σε επιμέλεια της ομάδας Μπουλούκι και της συμβούλου μουσειολόγου Ερατούς Κουτσουδάκη, εστιάζει στην παρουσίαση της ιδιαίτερης μεθοδολογίας, των ευρημάτων και των αποτελεσμάτων του συνόλου του έργου «Κάτω από το Τοπίο», εφορμώντας από τη γεωλογική και παραγωγική ιστορία του τόπου, τις καθημερινές πρακτικές και τα έθιμα, ακολουθώντας τις υπερτοπικές διαδρομές της θηραϊκής γης και συνομιλώντας κριτικά με ζητήματα βιωσιμότητας και 'αναζωογόνησης' των σύγχρονων πρακτικών δόμησης.

Μέσα από 8 θεματικές ενότητες με φυσικά και ψηφιακά εκθέματα, ηχητικό και εποπτικό υλικό, οι επισκέπτες βρέθηκαν ένα αφηγηματικό-γνωσιακό περιβάλλον που ανασυγκρότησε και αναμετέδωσε την εμπειρία του προγράμματος, αναδεικνύοντας τις συμμετοχικές και παιδαγωγικές του διαστάσεις, ανοίγοντας παράλληλα νέες προοπτικές έρευνας και δημιουργίας.

Τμήμα από την εκθεσιακή ενότητα «Μαθαίνοντας από τα κάτω» στη Βιομηχανικό Μουσείο Τομάτας στη Σαντορίνη. Φωτ. Γιώργος Κυβερνήτης

Εκθεσιακή ενότητα In/Ex Situ

Εστιάζοντας στην εικαστική διάσταση του προγράμματος 'Κάτω από το Τοπίο', η ενότητα αυτή τοποθετεί στο προσκήνιο τον εγκαταλελειμμένο υπόσκαφο οικισμό της Αγριλιάς στη Θηρασιά.

Μια παλιά κánaβα [υπόσκαφος χώρος για παραγωγή κρασιού], στον άξονα του αποκατεστημένου τμήματος του κεντρικού λιθόστρωτου μονοπατιού, μετατρέπεται σε εκθεσιακό χώρο με επίκεντρο γλυπτικά έργα φοιτητών της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών.

Τα έργα αυτά δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του 'Κάτω από το Τοπίο', σε μια προσπάθεια διερεύνησης της χρήσης των παραδοσιακών δομικών υλικών του τόπου στην καλλιτεχνική δημιουργία.

Παράλληλα με τα έργα των φοιτητών, στην έκθεση παρουσιάζονται έργα διδασκόντων της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών Αθήνας, καθώς και καλλιτεχνών της τοπικής κοινότητας, τα οποία παραχωρήθηκαν ειδικά για τις ανάγκες της.

Στιγμιότυπο από τα εγκαίνια της εκθεσιακής ενότητας In/Ex Situ στη Θηρασιά.
Φωτ. Γιώργος Κυβερνήτης

Έργα της εκθεσιακής ενότητας In/Ex Situ στη Θηρασιά.
Φωτ. Γιώργος Κυβερνήτης

FRASTA SCHOOL
Workshop & Laboratory
of Traditional Building Techniques

FRASTA SCHOOL

Ένα Σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης

Frasta School | Ένα Σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης

12ήμερο βιωματικό εργαστήριο για πέτρα, ξύλο, κονιάματα, ασβέστη

τόπος: Φράστα, δήμος Κεντρικών Τζουμέρκων, δημοτική ενότητα Άρτας

ημερομηνία: 03-16/09/2022

διοργάνωση: Μπουλούκι

αιγίδα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

υποστήριξη: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, J.M. Karlan Fund

συνεργαζόμενοι φορείς: Δ. Κεντρικών Τζουμέρκων, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας - Τμήμα Ηπείρου

συντονισμός: Θεοχάρης Χριστόφορος, πολ. μηχανικός, Κουτρόπουλος Γρηγόρης, αρχ. μηχανικός, Κωστούλας Παναγιώτης, αρχ. μηχανικός, Ντούτση Ιωάννα, χημ. μηχανικός,

τεχνίτες-εκπαιδευτές: Δημήτρης Φώτης, Κώστας Ταρνανάς, Παύλος Βήχας, Ιωάννης Μπακαγιάννης, Τρύφωνας Παπαϊωάννου και Dominic Taylor

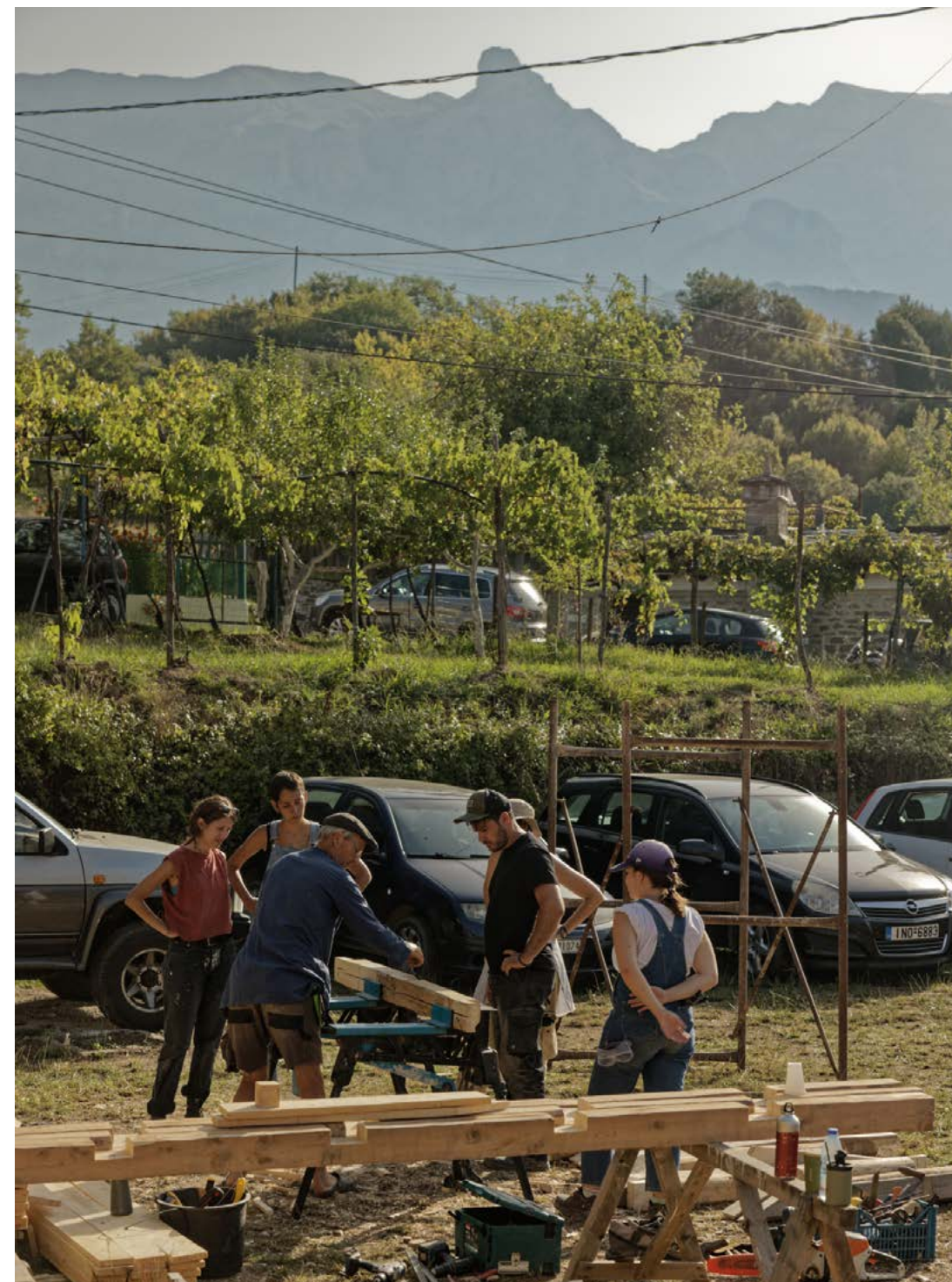
Συνεργάτες: Γεωργία Κανελλοπούλου (σχεδιασμός-συντονισμός πολιτισμικής χαρτογράφησης), Νικηφόρος Μείμαρογλου (επιστημονικός συνεργάτης, πολιτικός μηχανικός), Ιάσων Αθανασιάδης (φωτογράφος-βιντεογράφος)

Προσκεκλημένοι ομιλητές/τριες: Gilles de Rapper, ανθρωπολόγος, École française d'Athènes, Ανδρέας Καπετάνιος, Αν. Καθ., Τμήμα Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου, Γεωργία Ζαχαροπούλου, πολιτικός μηχανικός, Δρ, ΜΑ., Αλέξης Στεφανής, Επ. Καθ. Τμήμα Συντήρησης αρχαιοτήτων & έργων τέχνης, Παν. Δυτ. Αττικής, Ελευθερία Τσακανίκα, Αναπ. Καθ. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών.

Συμμετέχοντες: 18 φοιτητές και επαγγελματίες από διάφορους κλάδους

Το βιωματικό εργαστήριο 'Ένα Σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης' ήταν το πρώτο εργαστήριο που έλαβε χώρα στο υπό διαμόρφωση κέντρο της ομάδας στην Ήπειρο, ένα παλιό σχολικό κτίριο των Κεντρικών Τζουμέρκων, το οποίο έχει παραχωρηθεί στην ομάδα από τις τοπικές δημοτικές αρχές.

Το πρακτικό μέρος του εργαστηρίου εστίασε στην αποκατάσταση του παλαιού δημοτικού σχολείου Φράστων, ώστε το «κλειστό για δεκαετίες» κτίριο του 1955 και ο περιβάλλον χώρος του να καταστούν λειτουργικά και να φιλοξενήσουν εκπαιδευτικές και ερευνητικές δραστηριότητες της ομάδας.

Πρακτική άσκηση στο πλαίσιο του εργαστηρίου Frasta School | Ένα σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης. Φωτ. Ιάσωνας Αθανασιάδης

Οι έμπειροι τεχνίτες καθοδήγησαν τους 18 συμμετέχοντες του βιωματικού εργαστηρίου σε μία σειρά από εργασίες που υλοποιήθηκαν με βάση τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης:

Αρμολόγηση τμήματος της δυτικής όψης του σχολείου - προετοιμασία 20τ.μ. τοιχοποιίας και εφαρμογή κονιαμάτων με βάση τον ασβέστη

Αποκατάσταση της περιτοίχισης της αυλής του σχολείου - κατασκευή 50τ.μ. ξερολιθικών τοίχων αντιστήριξης με χρήση τοπικών ψαμμιτικών λίθων

Κατασκευή νέας πύλης - εισόδου στην αυλή του σχολείου (συνδυασμός ξύλου, πέτρας και κονιάματος ασβέστη) - κατασκευή 15κ.μ. λιθοδομής με χρήση κονιάματος ασβέστη και τοπικών ψαμμιτικών λίθων, κατασκευή του ξύλινου φέροντος οργανισμού της στέγης και του κουφώματος της νέας πύλης με παραδοσιακές εντορμίες και προστασία τους με χρήση κατραμιού

Δύο ομάδες από τη Γαλλία, οι Acta Vista και οι Bao Formation συμμετείχαν για λίγες ημέρες στο βιωματικό εργαστήριο και παρουσίασαν το δικό τους έργο, στο πλαίσιο ανταλλαγής τεχνικής γνώσης και καλών πρακτικών εργασίας.

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου εμβαθύνουμε στον εντοπισμό, την καταγραφή και την ερμηνεία του πολιτιστικού αποθέματος της περιοχής των

Η νέα αυλόθυρα του δημ. σχολείου Φράστων που κατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου Frasta School | Ένα σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης. Φωτ. Γρηγόρης Κουτροπουλος

Φράστων, της Πλάκας και του Μονολιθίου μέσα από τα εργαλεία της πολιτισμικής χαρτογράφησης και της εστιασμένης εθνογραφικής έρευνας πεδίου.

Η πολιτιστική χαρτογράφηση έχει αναδειχθεί τις τελευταίες δεκαετίες ως κομβική διαδικασία συλλογής, καταγραφής, ανάλυσης και σύνθεσης πληροφοριών με σκοπό την αποτύπωση του πολιτιστικού αποθέματος μιας κοινότητας ή περιοχής, την ανάδειξη του δικτύου διαφορετικών στοιχείων άυλης και υλικής κληρονομιάς και μακροπρόθεσμα τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη πλάνων διαχείρισης και αξιοποίησης τους, με κοινωνικούς και οικονομικούς όρους. Εγγενής προϋπόθεση για την υλοποίηση μιας τέτοιας διαδικασίας είναι η εμπλοκή των διαφορετικών εμπλεκομένων μερών (stakeholders) από επίσημες αρχές έως -και κυρίως με- τους κατοίκους της περιοχής.

Μέσω περιηγήσεων και επιτόπου καταγραφών, ημι-δομημένων συνεντεύξεων και συμμετοχής σε παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων της περιοχής, οι συμμετέχοντες του εργαστηρίου δούλεψαν ομαδικά για την ανάπτυξη θεματικών χαρτών γύρω από την αξιοποίηση των πρώτων υλών της περιοχής στην παραδοσιακή δόμηση, τη διαχείριση του νερού, τα δίκτυα μονοπατιών, τις παραγωγικές δραστηριότητες, αλλά και την ιστορία κατασκευής και λειτουργίας του παλαιού δημοτικού σχολείου Φράστων.

Πολιτιστική χαρτογράφηση στο εργαστήριο Frasta School | Ένα σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης. Φωτ. Ιάσωνας Αθανασιάδης

Το Frasta School λειτούργησε ως σημείο ανταλλαγής γνώσης γύρω από τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης: τεχνίτες, συμμετέχοντες του εργαστηρίου, καλεσμένοι ομιλητές και κάτοικοι παρακολούθησαν διαλέξεις, συμμετείχαν σε συζητήσεις, περιηγήσεις και γιόρτασαν μαζί!

Δύο ημέρες ανοιχτών διαλέξεων έλαβαν χώρα στο Γυμνάσιο Αγνάντων, σε ποικίλες θεματικές:

Εικόνες από το πεδίο: μια εισαγωγή στην εθνογραφία της φωτογραφίας. Gilles de Rapper, ανθρωπολόγος, École française d'Athènes.

Πέτρα πάνω στην πέτρα: το ανθρώπινο μέτρο της διαχρονίας. Ανδρέας Καπετάνιος, Αν. Καθ., Τμήμα Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου.

Άσβεστος: η διαχρονική και διατοπική συνδετική κονία. Γεωργία Ζαχαροπούλου, πολιτικός μηχανικός, Δρ, ΜΑ.

Βασικά ζητήματα παθολογίας και κατεργασίες στερέωσης των δομικών λίθων. Αλέξης Στεφανής, Επ. Καθ. Τμήμα Συντήρησης αρχαιοτήτων & έργων τέχνης, Παν. Δυτ. Αττικής.

Οι ιστορικές ξύλινες στέγες και η αποκατάστασή τους. Ελευθερία Τσακανίκα, Αναπ. Καθ. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών.

Τέλος, πραγματοποιήθηκε μία γιορτή μαστορικής τέχνης με τη συμμετοχή παλαιών μαστόρων και κατοίκων της περιοχής στο δημοτικό σχολείο Φράστων, οι οποίοι μοιράστηκαν τις εμπειρίες τους από την επαγγελματική τους ενασχόληση με την τέχνη της πέτρας, τη ζωή στα μπουλούκια των μαστόρων αλλά και την καθημερινότητα των γυναικών που έμεναν πίσω, διατηρώντας τον κοινωνικό και παραγωγικό ιστό των κοινοτήτων.

Παρουσίαση στο εργαστήριο Frasta School | Ένα σχολείο για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης.
Φωτ. Ιάσοντας Αθανασιάδης

Στιγμιότυπο από τη γιορτή μαστορικής τέχνης.
Φωτ. Ιάσοντας Αθανασιάδης

Μικροφράγματα στον Καβουροπόταμο της Πάρου

4ήμερο βιωματικό εργαστήριο στις ξερολιθικές υποδομές για την αντιμετώπιση της λειψυδρίας

τοποθεσία: Καβουροπόταμος, Πάρος, Κυκλάδες

ημερομηνίες: 01 - 04/06/2022

διοργάνωση: Μπουλούκι, Φεστιβάλ Πάρου

συνεργασία: WWF Ελλάς, Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο (MedINA), Ινστιτούτο Σπηλαιολογικών Ερευνών Ελλάδας (ΙΝΣΠΕΕ), Δημοτική Επιχείρηση Ύδρευσης και Αποχέτευσης Πάρου (ΔΕΥΑΠ) και Δήμος Πάρου

συντονισμός εργαστηρίου: Θεοχάρης Χριστόφορος, πολ. μηχανικός, Κουτρόπουλος Γρηγόρης, αρχ. μηχανικός, Κωστούλας Παναγιώτης, αρχ. μηχανικός, Ντούτση Ιωάννα, χημ. μηχανικός

συνεργάτες: Γιώργος Λουκής, μάστορας-εκπαιδευτής, Μιχάλης Ρούσσος, μάστορας-εκπαιδευτής, Γιώργος Ρούσσος, μάστρας-εκπαιδευτής

Συμμετέχοντες: 15 φοιτητές και επαγγελματίες από διάφορους κλάδους

Για 4 ημέρες, οι 15 συμμετέχοντες/ουσες του εργαστηρίου εκπαιδεύτηκαν στην παραδοσιακή κατασκευή μικρών ξερολιθικών αναβαθμών κατά μήκος του ρέματος του Καβουροποτάμου, στην Πάρο, υπό την καθοδήγηση τριών μαστόρων της περιοχής.

Τα μικροφράγματα αποτελούν μία παραδοσιακή πρακτική διαχείρισης του νερού που χάνεται στο χρόνο, επιτελώντας πολλαπλές λειτουργίες για το περιβάλλον και τον άνθρωπο:

Μειώνοντας την κλίση της κοίτης του ρέματος, συλλέγονται μικρές ποσότητες νερού για αρδευτικούς σκοπούς.

Μειώνοντας την ταχύτητα ροής του νερού και συγκρατώντας μέρος αυτού, επιτυγχάνεται η μεγαλύτερη διείσδυση του στο έδαφος, εμπλουτίζοντας έτσι τον υπόγειο υδροφόρα.

Σε περιόδους έντονων βροχοπτώσεων συγκρατούν σημαντικές ποσότητες νερού και φερτών υλικών, μειώνοντας έτσι το ρίσκο για πλημμύρες στους οικισμούς που συνήθως βρίσκονται στον παράκτιο χώρο, στις εκβολές των ρεμάτων.

Αποτελούν εστίες βιοποικιλότητας: οι ρηχί ταμιευτήρες νερού που δημιουργούνται αποτελούν μικρές οάσεις για τα άνυδρα νησιωτικά οικοσυστήματα, ιδιαίτερα κατά τις περιόδους ξηρασίας.

Στιγμιότυπο από τις εργασίες πεδίου κατασκευής μικροφραγματων στον Καβουροπόταμο της Πάρου. Φωτ. Κωνσταντίνος Μαύρης

Η ανάδειξη των πολλαπλών οφελών των παραδοσιακών τεχνικών και ειδικότερα των περιβόλλαντικών τους διαστάσεων όπως στην περίπτωση της ξερολιθιάς, αποτελεί κομβικό σημείο για την επανοικειοποίηση και σύγχρονη χρήση τους.

Στο πλαίσιο του εργαστηρίου εξερευνήσαμε το φυσικό και πολιτιστικό πλούτο του νησιού: τις απέραντες ξερολιθιές και πεζούλες ενός τυπικού αιγαιακού τοπίου, τις θέσεις εξόρυξης του περίφημου παριανού μαρμάρου από την αρχαιότητα έως σήμερα, καθώς και ένα παραδοσιακό ασβεστοκάμινο το οποίο δεν 'κάηκε' και έκτοτε παραμένει στη θέση του ως μνημείο μιας ιδιαίτερης ξερολιθικής κατασκευής και της παραδοσιακής παρασκευής ασβέστη.

Το εργαστήριο ολοκληρώθηκε με την παρουσίαση της δράσης στην τοπική κοινότητα και συζήτηση γύρω από παραδοσιακές και σύγχρονες λύσεις αντιμετώπισης περιβαλλοντικών προκλήσεων, ειδικότερα το πρόβλημα της λειψυδρίας.

Στιγμιότυπο από το εργαστήριο κατασκευής μικροφραγματων στον Καβουροπόταμο της Πάρου.
Φωτ. Κωνσταντίνος Μαύρης

Ένα από τα μικροφράγματα που κατασκευάστηκαν στον Καβουροπόταμο της Πάρου.
Φωτ. Γρηγόρης Κουτρόπουλος

Summer school: Technology, society and the future - Craft as a commons

Βιωματικό εργαστήριο στο πλαίσιο του θερινού σχολείου: Τεχνολογία, κοινωνία και το μέλλον

τόπος: Καλέντζι, Δήμος Βορείων Τζουμέρκων, Φράστα, Δήμος Κεντρικών Τζουμέρκων

ημερομηνία: 20 – 23/07 2022

υποστήριξη: European Research Council

έρευνα: P2P Lab, Μπουλούκι

συντονισμός θερινού σχολείου: Βασίλης Κωστάκης, καθηγητής ομότιμης διακυβέρνησης στο πανεπιστήμιο TalTech της Εσθονίας

συντονισμός εργαστηρίου: Θεοχάρης Χριστόφορος, πολ. μηχανικός, Κουτρόπουλος Γρηγόρης, αρχ. μηχανικός, Κωστούλας Παναγιώτης, αρχ. μηχανικός, Ντούτση Ιωάννα, χημ. μηχανικός

συνεργάτες: Τρύφωνας Παπαϊωάννου (τεχνίτης - ξυλουργός)

Συμμετέχοντες: 15 PhD/postdoc ερευνητές/τριες

Στο πλαίσιο του διεθνούς θερινού σχολείου 'Technology, Society and the Future' που διοργανώθηκε από το P2P Lab στα Τζουμέρκα, το Μπουλούκι υλοποίησε το βιωματικό εργαστήριο 'Craft as a commons'. Το εργαστήριο πραγματοποιήθηκε στο παλαιό Δημοτικό Σχολείο Φράστων στην Ήπειρο, όπου το Μπουλούκι δημιουργεί τη βάση του.

Κατά τη διάρκεια της δράσης, διερευνήσαμε μαζί με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες του θερινού σχολείου, υποψήφιους/ες διδάκτορες και μέλη της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας από διάφορα επιστημονικά πεδία, τις δυνατότητες που μας προσφέρουν οι παραδοσιακές τεχνικές και τεχνολογίες στην προαγωγή και στον διαμοιρασμό της βιωματικής γνώσης.

Στο πλαίσιο της συμμετοχικής κατασκευής ενός καμινιού παραγωγής κατραμιού, εξετάσαμε πώς και εάν η βιωματική γνώση για τις παραδοσιακές τεχνολογίες δύναται να διαμοιραστεί, ξεπερνώντας την τοπική κλίμακα, ως κοινή γνώση προσβάσιμη για όλους.

Ακόμη διερευνήσαμε εάν και με ποιό τρόπο αντιλαμβάνονται οι κοινότητες την τοπική γνώση ως κοινό πολιτιστικό αγαθό, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η γνώση θα μπορούσε να οδηγήσει σε περισσότερο συνεκτικές και ανθεκτικές κοινότητες με στόχο ένα βιώσιμο μέλλον.

Στιγμιότυπο από το βιωματικό εργαστήριο 'Craft as a commons' που πραγματοποιήθηκε στο παλαιό Δημοτικό Σχολείο Φράστων στην Ήπειρο, Φωτ. Ιωάννα Ντούτση

Συνολικά, το θερινό σχολείο είχε ως αφετηρία και βάση θεωρητικών συζητήσεων το βιβλίο 'News from Nowhere' του Ουίλιαμ Μόρις, διερευνώντας τι σημαίνει τεχνολογία και τις εναλλακτικές πορείες της τεχνο-κοινωνικής εξέλιξης. Συζητήθηκε ο τεχνοκρατικός ντετερμινισμός στις διάφορες μορφές του, χρησιμοποιώντας κλασικές τεχνολογικές κριτικές για να κατανοήσουμε και να δούμε τη δύναμη της τεχνολογικής ανάπτυξης.

Συζητήσαμε για τις τεχνολογίες επικοινωνίας και πληροφορίας ως μορφή τεχνολογίας, διαπραγματευτήκαμε τα πεδία των μέσων μαζικής επικοινωνίας, του gaming, της μόδας, της ψηφιακής διακυβέρνησης και της έξυπνης πόλης. Τελικά, εξερευνήσαμε πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε μια βιώσιμη οικονομία μέσω των «κοινών», συζητώντας το φαινόμενο του «κοσμοτοπικισμού».

Στιγμιότυπο από το βιωματικό εργαστήριο 'Craft as a commons' που πραγματοποιήθηκε στο παλαιό Δημοτικό Σχολείο Φράστων στην Ήπειρο, Φωτ. Ιωάννα Ντούτση

Στιγμιότυπα από το βιωματικό εργαστήριο 'Craft as a commons' που πραγματοποιήθηκε στο παλαιό Δημοτικό Σχολείο Φράστων στην Ήπειρο, Φωτ. Ιωάννα Ντούτση

Συμμετοχή σε ευρωπαϊκά προγράμματα Erasmus+

1. 'HERO - Heritage Renovation for Inclusion Opportunities'

τόπος: Γαλλία, Ελλάδα, Κροατία

ημερομηνία: 2021-2024

εταίροι: Association Acta Vista (Γαλλία), BAO Formation (Γαλλία), POUR LA SOLIDARITE (Βέλγιο), 4 GRADA DRAGODID (Κροατία), Μπουλούκι (Ελλάδα)

συντονισμός για το Μπουλούκι: Ντούτση Ιωάννα, χημ. μηχανικός, Ελένη Μεντεσίδου, πολιτιστικός διαχειριστής

Το Μπουλούκι συμμετέχει στην υλοποίηση του έργου με τίτλο 'HERO - Heritage Renovation for Inclusion Opportunities', ως μέλος ενός εταιρικού σχήματος που ηγείται ο φορέας Association Acta Vista με έδρα τη Γαλλία και στο οποίο συμμετέχουν επίσης φορείς από Κροατία, Γαλλία και Βέλγιο. Το HERO που θα διαρκέσει έως το τέλος του 2024, ανήκει στο πεδίο Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης του προγράμματος Erasmus+.

Το εν λόγω πρόγραμμα επιχειρεί να συνδέσει τον τομέα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και την τεχνική/επαγγελματική εκπαίδευση με την ενσωμάτωση ευάλωτων ή/και ειδικών κοινωνικών ομάδων, αλλά και με την υιοθέτηση πρακτικών και εργαλείων με περιβαλλοντικό/οικολογικό πρόσημο.

Το φθινόπωρο του 2022, η ομάδα μας συμμετείχε σε δύο δράσεις του προγράμματος στη Μασσαλία, στην έδρα του leading partner AActa Vista δράση επικοινωνίας και διάχυσης του έργου, με εκπροσώπους της ομάδας και ευρωπαϊκούς φορείς πολιτισμικής κληρονομιάς. τετραήμερη δράση ανταλλαγής τεχνογνωσίας και συνεργασίας με όλους τους partners του έργου.

Σύντομα τα αποτελέσματα του έργου, ένα παιδαγωγικό εγχειρίδιο για την οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων 'και ένα τεχνικό εγχειρίδιο για τις ιστορικές οικοδομικές τεχνικές και θα είναι διαθέσιμα στο ευρύ κοινό.

2. 'Πρόγραμμα ανταλλαγής εθελοντών Erasmus+

τόπος: Γαλλία, Gabervaux, Montigny-lès-Vaucouleurs

ημερομηνία: 18/06-01/07 2022

εταίρος: Union Rempart

συντονισμός για το Μπουλούκι: Χριστόφορος Θεοχάρης, πολ. μηχανικός

Στο πλαίσιο προγράμματος ανταλλαγής εθελοντών (Heritage Volunteers programme), η ομάδα μας συντόνισε την συμμετοχή 5 ατόμων σε εκπαιδευτικό εργαστήριο για την αποκατάσταση ενός μεσαιωνικού κάστρου στη Γαλλία, υπό την καθοδήγηση του φορέα Rempart.

Στιγμιότυπο από τη συμμετοχή των εθελοντών στο κάστρο του Gambervaux στη Γαλλία.

Έκδοση τεχνικού εγχειριδίου για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης της Θηρασίας και της Θήρας

τόπος: Αθήνα

ημερομηνία: Μάιος- Δεκέμβριος 2022

υποστήριξη: Πράσινο Ταμείο

συνεργάτες: Εργαστήριο Τεχνικών Υλικών Αρχιτεκτονικής σχολής ΕΜΠ, Αν. Καθ. Ε. Τσακανίκα

συντονισμός για το Μπουλούκι: Ντούτση Ιωάννα, χημ. μηχανικός

Η ομάδα μας σχεδίασε και υλοποίησε την έκδοση ψηφιακού εγχειριδίου για τις παραδοσιακές τεχνικές δόμησης του θηραϊκού αρχιπελάγους.

Με βάση την εμπειρία και τη γνώση που αποκτήθηκε από την έρευνα και το συμμετοχικό έργο αποκατάστασης στον υπόσκαφο οικισμό της Αγριλιάς δημιουργήθηκε ένα **ανοιχτά διαθέσιμο εγχειρίδιο για τις ξερολιθικές κατασκευές της Θηρασίας και της Σαντορίνης και τη χρήση δομικών υλικών από ασβέστη και θηραϊκή γη.**

Το εγχειρίδιο απευθύνεται, κυρίως, σε κατοίκους και επαγγελματίες της Σαντορίνης και της Θηρασίας, καθώς και ευρύτερα σε φοιτητές, επαγγελματίες και ερασιτέχνες που θέλουν να κατανοήσουν και να ασχοληθούν πρακτικά με τη χρήση ξερολιθικών τεχνικών, με τη χρήση της άσπας, του τοπικού ηφαιστειακού χρώματος που επέδρασε καθοριστικά στην αρχιτεκτονική της περιοχής, αλλά και εν γένει με τη χρήση δομικών υλικών με βάση τον ασβέστη.

Ευελπιστεί να συμβάλει στην έρευνα και πρακτική γύρω από τις παραδοσιακές οικοδομικές τεχνικές της Θηρασίας και της Θήρας, αλλά και ευρύτερα του ελλαδικού χώρου.

Επιδιώκει να τροφοδοτήσει τη συζήτηση γύρω από την κατανόηση των ιστορικών τεχνικών και υλικών δόμησης, πέρα από πολιτισμικά στοιχεία, ως φορείς γνώσης που συγκροτούν βιώσιμες λύσεις για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική.

Το εγχειρίδιο παρουσιάστηκε σε υβριδικό format, ταυτόχρονα ψηφιακά και δια ζώσης στο Εργαστήριο Τεχνικών Υλικών ΕΜΠ, με την παρουσία πολλών καθηγητών, ερευνητών και επαγγελματιών της αρχιτεκτονικής και άλλων συναφών κλάδων.

Οι σπηλιές

Διάφοροι κοινωνικοοικονομικοί, περιβαλλοντικοί και γεωμορφολογικοί παράγοντες καθόρισαν την ανάπτυξη των υπόσκαφου κατασκευών, των σπηλιών, που συνιστούν βασικό στοιχείο του τοπίου της Αγριλιάς, το οποίο συγκροτείται με χαρακτηριστική πλαστικότητα και προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον (Εικ. 14).

Τα υπόσκαφα κτίσματα είναι λαξευμένα στο μέτωπο του στρώματος της άσπας. Είναι θολωτά, χωρίς θεμέλια, με στενή πρόσωση και μεγάλο βάθος. Η στέγασση των κτιρίων τμημάτων που βρίσκονται εκτός της σπηλιάς γίνεται με θόλους είτε κατασκευασμένους με χυτό κισοπρόδεμα (τοπικό σκυρόδεμα με ελαφρόπετρα και ασβέστη) είτε χτισμένους με λίθους και κόνιαμα άσπας-ασβέστη (Εικ. 15, 16)

Ο οικισμός διαρθρώνεται σε τρεις βασικές στάθμες:

I. Στην κατώτερη εντοπίζονται, κυρίως, κατοικίες και αυλές με υπαίθριες κατασκευές για τις καθημερινές δραστηριότητες, όπως στέρες, φούνοι και αποθηκευτικοί χώροι, καθώς και καναβες (χώροι παρασκευής κρασιού).

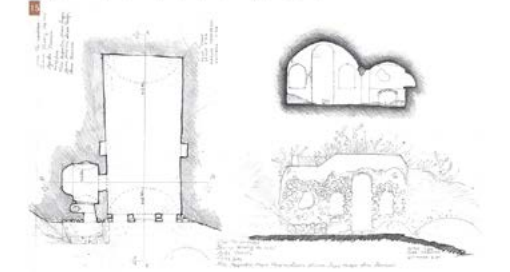
II. Στη μεσαία και ανώτερη στάθμη εντοπίζονται κατασκευές που χρησιμοποιούνται τόσο ως κατοικίες όσο και για τη στέγασση οικοσυστημάτων ζώων.

III. Στην κορυφογραμμή των χαραδρών εντοπίζονται αλώνια και καλλιέργησιμες εκτάσεις διευθετημένες με ξερολιθιές και πεζούλες.

Εικ. 14: Αεροφωτογράφημα με υπόσκαφες κατασκευές στη βόρεια χαράδρα του οικισμού. (Φωτ. Γ. Κουτσουλάκος)

Εικ. 15: Σχεδιαγράμματα απεικονίζουν υπόσκαφες οικίες στην Αγριλιά της Θηρασίας, στο πλαίσιο του ερευνητικού Κέντρου από το Τσίρο. (Σχέδια: Ν. Ραφαηλίδης, Μ. Γαλιάνου, Α. Μυλωνά, Σ. Παύλου, Α. Ζαχαράκη)

Εικ. 16: Εσωτερικό κρηπίδωμο υπόσκαφου κτίσματος, Αγριλιά. (Φωτ. Γ. Κουτσουλάκος)

Εφαρμογή πατητών κονιαμάτων

Η επίχρση των εσωτερικών επιφανειών έγινε με τη χρήση κονιαμάτων ασβέστη και θηραϊκής γης. Για την παρασκευή των κονιαμάτων αποκατάστασης χρησιμοποιήθηκαν θηραϊκή γη, η οποία κοκκινίστηκε σε κατάλληλη κοκκομετρία <3 mm και παλαιωμένος πολτός υδρασβέστου κατάλληλης ποιότητας. Οι αναλογίες των παραπάνω υλικών και του νερού που χρησιμοποιήθηκε καθορίστηκαν μετά από εργαστηριακές και επί τόπου δοκιμές σε 1:3, πολτός ασβέστη και άσπα αντίστοιχα, ενώ εδρασηρίστηκε στο πεδίο η επαρκής ανάμιξη των συστατικών με μηχανικά μέσα και χειρωνακτικά (αναλυτική περιγραφή της εργαστηριακής έρευνας στην §2.3).

Ακολούθησε στο εργοτόπιο η καθημερινή ανάμιξη του τελικού στρώματος άσπας-θηραϊκής γης, του αλείμματος επί 7

ημέρες, με προσθήκη ασβεστόνευρο όταν κρινόταν αναγκαίο για λόγους εργασιμότητας. Η ανάμιξη γινόταν εντός της στέρας, όπου η σχετική υγρασία είναι πάντοτε υψηλή (Εικ. 32-33).

Η επίχρση έγινε και στα εξωτερικά τμήματα του στομιού της δεξαμενής, ενώ έγινε και ανακατασκευή της λιθοδομής του στομιού της στέρας. Α με αντίστοιχο κονιαμα λόγω της αποδιοργάνωσης της από τα ριζικά συστήματα της υπερκείμενης σφικιάς.

Κρίσιμος παράγοντας κατά την εκτέλεση των παραπάνω βημάτων ήταν η παρακολούθηση της εξέλιξης εφαρμογής των επιμέρους στρώματων και η εδρασηρίση καταλληλών συνθηκών υψηλής υγρασίας για την εφαρμογή των στρώματων.

Εικ. 32: Στιμωμένο κατά τη διάρκεια της καθημερινής (έως επί 7 ημερών) ανάμιξης του κονιαματος της τελικής στρώσης, του αλείμματος. (Φωτ. Γ. Κουτσουλάκος)

Εικ. 33: Η ανάμιξη και συντήρηση του αλείμματος γίνεται εντός της στέρας, σε συνθήκες υψηλής υγρασίας. (Φωτ. Γ. Κουτσουλάκος)

Αναλυτικά, τα βήματα της παραδοσιακής διαδικασίας επίχρσης περιλαμβάνουν:

- Καλή διαβροχή όλων των επιφανειών για την απομείωση της σκόνης προς εδρασηρίση μέγιστης πρόσωσης.
- στοθεροποίηση των περιοχών του φυσικού βράχου θηραϊκής γης με χρήση γαλακτώματος ασβέστη, το λεγόμενο γαλάκτωμα (Εικ. 34).
- εφαρμογή του πρώτου στρώματος, του πεταχτού (Εικ. 35).
- εφαρμογή του δεύτερου στρώματος κονιαμάτων θηραϊκής γης και ασβέστη, του λασπώματος. Στο λάσπωμα τοποθετείται

κόνιαμα ίδιας σύστασης με το πεταχτό, αλλά με μικρότερο ποσοστό νερού. Αποτελεί την υποβάση για την τελική στρώση.

- εφαρμογή του τελικού στρώματος κονιαμάτων θηραϊκής γης και ασβέστη, του αλείμματος (Εικ. 36, 37).

Η τοποθέτηση των διαφορετικών στρώσεων έγινε με μυστήρι, ενώ οργάνισαν κατάλληλος χρόνος στεγνωσιμότητας μεταξύ τους. Για το αλείμμα χρησιμοποιήθηκαν και οι ειδικές πέτρες (χαλιδιά) προκειμένου να γίνει η επεξεργασία της τελικής επιφάνειας, για να κλείσουν οι πόροι της και να αποκτήσει λεία υφή και υδατοστεγανότητα.

“Burning the Bones of the Earth – Documenting the Traditional Lime Manufacturing in the Region of Epirus”

Εθνογραφική έρευνα τεκμηρίωσης για τα παραδοσιακά ασβεστοκάρνα της Ηπείρου σε Αλβανία και Ελλάδα

τόπος: Νότια Αλβανία και βορειοδυτική Ελλάδα

ημερομηνία: 2020-2023

υποστήριξη: Arcadia Fund

φορέας υποδοχής: Μπουλούκι

επιστημονικός υπεύθυνος: Ντούτση Ιωάννα, χημικός μηχανικός

συνεργάτες: Μουδόπουλος-Αθανασίου Φαίδων, Δρ Αρχαιολόγος, Anisa Lloja, αρχιτέκτων μηχανικός

Το Μπουλούκι είναι ο ερευνητικός φορέας υποδοχής του ερευνητικού έργου ‘Burning the Bones of the Earth – Documenting the Traditional Lime Manufacturing in the Region of Epirus’, για την τεκμηρίωση της παραδοσιακής τεχνολογίας ασβεστοκάρνων στην Ήπειρο, σε νότια Αλβανία και βορειοδυτική Ελλάδα. Η έρευνα υλοποιείται στο πλαίσιο του Endangered Material Knowledge Programme (EMKP) της Βρετανικής Βιβλιοθήκης και του Βρετανικού Μουσείου και υποστηρίζεται από το Arcadia Fund.

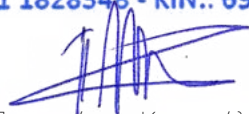
Στόχος του προγράμματος είναι η συλλογή πρωτογενούς υλικού τεκμηρίωσης γύρω από τα χαρακτηριστικά και τις ποικίλες προεκτάσεις της ιστορικής τεχνολογίας παρασκευής ασβέστου στην ιστορική και γεωγραφική περιοχή της Ηπείρου και η επιμέλεια ψηφιακά διαθέσιμου αρχείου με φωτογραφίες, αρχιτεκτονικά σχέδια, συνεντεύξεις και βίντεο αποτύπωσης της διαδικασίας παρασκευής.

Εντός του 2022, η ομάδα μας υλοποίησε έρευνες πεδίου στις περιοχές του Πωγωνίου Αλβανίας (Χλωμό, Πολύτσανη), Πωγωνίου Ελλάδας (Κτίσματα, Δελβινάκι, Κρυονέρι) και Ζαγορίου (Ελαφότοπος), όπου καταγράψαμε υπολείμματα ασβεστοκάρνων στον αγροτικό χώρο και μαρτυρίες κατοίκων/μαστόρων σχετικά με την παραδοσιακή αυτή πρακτική.

Συνέντευξη για το πρόγραμμα EMKP σε ανεργό ασβεστοκάρνο στο Μονολίθι Τζουμέρκων στην Ήπειρο.

ΠΕΡΙΟΔΕΥΟΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΓΙΑ ΤΙΣ
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΟΜΗΣΗΣ
«ΜΠΟΥΛΟΥΚΙ»
ΑΣΤΙΚΗ ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ
ΝΙΚΗΤΑΡΑ 5-7 ΑΘΗΝΑ Τ.Κ. 106 78
ΑΦΜ: 997018585 - ΔΟΥ: Α' ΑΘΗΝΩΝ
ΤΗΛ.: 211 1828348 - ΚΙΝ.: 6942 037553

Παναγιώτης Κωστούλας
(Νόμιμος εκπρόσωπος ΑΜΚΕ)

Απολογισμός
2022

‘Μπουλούκι’ Περιοδεύον Εργαστήριο για τις Παραδοσιακές Τεχνικές Δόμησης

Νικηταρά 5-7 Αθήνα, 106 78,
info@boulouki.org, +30 211 1828348

